

วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในประชาคมอาเซียน :
กรณีศึกษาประเทศไทยและประเทศกัมพูชา
The Buddhist Culture on Generosity of The ASEAN Community:
A Case Study in Thailand and Cambodia

สมคิด เศษวงศ์ Somkid Setwong^๑
ประพันธ์ ศุภสร Prapan Supasorn^๒

Received: February 8, 2019 Revised: March 18, 2020
Accepted: March 20, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในประชาคมอาเซียน : กรณีศึกษาประเทศไทยและประเทศกัมพูชา” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความเอื้ออาทร ที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ๒) เพื่อศึกษาวิถีวัฒนธรรมแห่งความเอื้ออาทรของชาวพุทธในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา ๓) เพื่อศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธมาใช้ในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา มีระเบียบวิธีวิจัยได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความเอื้ออาทรที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ได้แก่ หลักความสุขของคฤหัสถ์ ขรวาจาธรรม ๔ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ พรหมวิหาร ๔ และสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งจะเป็นแนวทางในการส่งเสริมวิถีวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรตามแนวพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจช่วยให้เกิดความมั่นคงทางวัฒนธรรมที่มีคุณธรรมจริยธรรมอยู่คู่กับสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเอื้ออาทรที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนไทยและกัมพูชาได้อย่างมั่นคงต่อไป

คำสำคัญ : วิถีวัฒนธรรม, เอื้ออาทรเชิงพุทธ, ประชาคมอาเซียน

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhist Studies Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya.University, Thailand
Email: somkid_101@hotmail.com

^๒ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhist Studies Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya.University,. Thailand
Email: prapan.mcu.2508@gmail.com

ABSTRACTS

This research entitled “The Buddhist culture on generosity of the ASEAN Community: A case study in Thailand and Cambodia”, it is of three objectives; 1) to study of the Buddhist teaching concerning the generosity appeared in the Buddhist way in Thailand and Cambodia, 2) to study of the Buddhist culture on the generosity of Buddhist in Thailand and Cambodia, and 3) to study the application of the Buddhist culture on the generosity to Thai and Cambodian societies. The research methodology is the qualitative research, it is to study from the documents and an in-dept interview, the field observation to collect data from the texts and the Buddhist academic papers. It found that the Buddhist teachings concerning to the generosity appeared in the Buddhist life way in Thailand and Cambodia are the house-life happiness, the four virtues for lay people, the virtues conducive to benefits in the present house-life happiness, the four sublime states of mind, and the four principles of service. These are the ways of promoting the cultural way of generosity in Buddhism, it said that is the bases on the sympathy to promote the cultural stability which has the morality and ethics in society constantly. It has expressed the generosity that focus on the development of Thai and Cambodian people steadily.

Keywords: Cultural lifestyle, Buddhist generosity, Asean Community

๑. บทนำ

ความเอื้ออาทรคือความมีจิตเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความมีน้ำใจแบ่งปัน ความห่วงใยต่อกัน ซึ่งเป็นพลังอย่างหนึ่งที่ผูกจิตของผู้คนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมให้เกิดการช่วยเหลือกัน กระจายพลังผ่านกิจกรรมในครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาอาศัย วัฒนธรรมแห่งการให้ วัฒนธรรมแห่งการทำบุญในเทศกาลต่างๆ ซึ่งผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างแนบแน่น กลายเป็นวิถีวัฒนธรรมของสังคมที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตของผู้คนและเป็นพลังขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมของสังคมให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และนอกจากนี้ ความเอื้ออาทรยังก่อให้เกิดพลังในการประสานผู้คนในสังคมต่างชาติ ต่างศาสนาให้มาร่วมแรงร่วมใจกันทำโครงการและกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมได้เป็นอย่างดี

ไทยกับกัมพูชาเป็นประเทศคู่ความสัมพันธ์ในลักษณะที่รับรู้กันว่าเป็นทั้งคู่รักคู่แค้น หรือทั้งรักทั้งชัง ซึ่งเรามักได้ยินข่าวการกระทบกระทั่งกันเป็นระยะ ทำให้มีส่วนต่อการเกิดความรู้สึกอคติต่อกันในด้านใดด้านหนึ่งได้ โดยความสัมพันธ์ของไทยกับกัมพูชานั้นประจักษ์แจ้งว่าเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นทั้งมิตรและศัตรูสลับกันไป ปัญหาความหวาดระแวงและมโนคติต่อกันนี้มีปฐมเหตุจากประวัติศาสตร์ของสองชนชาติ ซึ่งสามารถส่งผลกระทบด้านลบทั้งต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของทั้งประชาชนและรัฐบาลของทั้งสองประเทศ อย่างไรก็ตาม กัมพูชาเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดน

และมีประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ร่วมกับไทยมาแต่โบราณมีความผูกพันทางประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิต ซึ่งการเปลี่ยนแปลง ใดๆ ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาก็ย่อมส่งผลต่อไทยได้เช่นกัน และด้วยความที่ต่างฝ่ายยังมี ความไม่เข้าใจกัน หรือในสถานการณ์ที่พิจารณาปัญหาต่างมุมมองทำให้เกิดสภาวะของ “ความไม่รู้จัก ไม่เข้าใจ และอคติ” ต่อกัน ซึ่งการสร้างความสัมพันธ์อันดีผ่านความร่วมมือกันจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถช่วยลดทอนสภาวะความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้ง ๒ ประเทศ^๓

ประเทศไทยและประเทศกัมพูชาเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น เมตตา ความสงสาร กรุณาต้องการช่วยเหลือ ทาน การให้ อุตถจริยา การทำประโยชน์ต่อกัน เหล่านี้ได้รับการนำมาปฏิบัติขัดเกลาจิตของชาวพุทธจนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทร จะเห็นได้จากวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนถึงตาย จะมีลักษณะความเอื้ออาทรต่อกัน เช่น บิดามารดาเอื้ออาทรต่อบุตรธิดา ครูอาจารย์เอื้ออาทรต่อศิษย์ญาติมิตรเอื้ออาทรต่อกัน ผู้นำชุมชนเอื้ออาทรต่อประชาชนในความปกครองของตน และผ่านกิจกรรมที่สะท้อนวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรคือ

^๓ อำพา แก้วกำกง, **ทัศนคติด้านการศึกษาของชาวกัมพูชาในประเทศไทย ที่มีต่อความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา: ข้อสังเกตและข้อเสนอจากการศึกษา**, วารสารสังคมกลุ่มน้ำโขง : ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๖, หน้า ๓๒.

กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ มูลนิธิเพื่อการศึกษาของผู้ยากไร้ เพื่อนช่วยเพื่อน โครงการหนังสือมือสองเพื่อน้องผู้ยากไร้ เป็นต้น และโครงการกิจกรรมในระดับประเทศที่สะท้อนวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทร เช่น โครงการบ้านเอื้ออาทรพุทธศาสนามีบทบาทอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของชุมชนบ้านเมือง เช่น ก่อให้เกิดแบบแผนทางศิลปะ ก่อให้เกิดธรรมเนียมประเพณีที่ช่วยขยายชุมชนและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เกิดกับชุมชน วัฒนธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแกนหลักสำคัญสำหรับการมีอยู่ของสังคมบ้านเมืองความเอื้ออาทร เป็นวิถีวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในประชาคมอาเซียน โดยเฉพาะประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น พม่า สปป.ลาว กัมพูชา เวียดนาม วิถีวัฒนธรรมนี้ได้สะท้อนผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน กิจกรรมสังคม มีกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมการศึกษา ภาษาและวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรนี้เป็นพลังทำให้ประเทศในภูมิภาคนี้มีจิตช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้ประชาชนพลเมืองในภูมิภาคนี้มีโครงการและกิจกรรมการช่วยเหลือกันตลอดมา

ถือว่าพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งและยึดเหนี่ยวจิตใจ พระพุทธศาสนามีความสำคัญกับประเทศชาติทั้ง ๒ ประเทศอย่างมาก เพราะได้สร้างเอกลักษณ์ และคุณธรรมอันดีงามแก่คนในประเทศชาติ ให้เป็นคนรักสามัคคี รักอิสริ มีนิสัยโอบอ้อมอารีต่อกันในสังคม มีเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เพื่อนำมาปฏิบัติขัดเกลาจิตใจของชาวไทยพุทธและชาวกัมพูชาจนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธ จะเห็นได้

จากวิถีชีวิตของคนในไทยและกัมพูชาจะมีลักษณะความเอื้ออาทรต่อกัน เช่น ครูอาจารย์เอื้ออาทรต่อศิษย์ ผู้นำชุมชนเอื้ออาทรต่อประชาชนในชุมชนและเพื่อนเอื้ออาทรต่อเพื่อนในชุมชน และมีกิจกรรมที่สะท้อนวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรคือ กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ ในความเอื้ออาทรนี้เป็นวิถีวัฒนธรรมอย่างหนึ่งในสังคมไทยและกัมพูชาที่สืบทอดมาแต่โบราณ ซึ่งวิถีวัฒนธรรมการเอื้ออาทรนี้ได้สะท้อนผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันของคนในชุมชน เช่น กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การศึกษา และภาษา วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธนี้เป็นพลังทำให้คนในชุมชน มีจิตช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้ประชาชนในประเทศมีกิจกรรมการช่วยเหลือกันด้วยดีตลอดมา การมีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มั่นใจ แบ่งปัน ความห่วงใยต่อกัน ซึ่งเป็นพลังอย่างหนึ่งที่ผูกจิตใจของผู้คนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมให้เกิดความเอื้ออาทรโดยผ่านกิจกรรมในชุมชนซึ่งจะก่อให้เกิดวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาอาศัย วัฒนธรรมแห่งการทำบุญในเทศกาลทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผสมผสานอยู่ในวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างเห็นได้ชัด จนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนและเป็นพลังขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมของสังคมให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง^๔

^๔ ดวงเพชร สมศรี, รายงานการวิจัย เรื่อง วิถีวัฒนธรรมการเอื้ออาทรของชาวพุทธในสังคมไทย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙, หน้า ๓๔-๕๒.

ประเทศไทยและประเทศกัมพูชา เป็นประเทศหนึ่งในประชาคมอาเซียน ที่มีวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรจะเห็นได้จาก ลักษณะนิสัยของประชาชนที่มีบุคลิกยิ้มแย้ม แจ่มใส พุดจาไพเราะ นุ่มนวล ชอบแบ่งปัน และช่วยเหลือพึ่งพาอาศัย ชาวกัมพูชามีวาจา สุภาพอ่อนหวาน น่ารักมีใบหน้ายิ้มแย้ม แจ่มใส ช่วยเหลือญาติพี่น้องและอภัยให้กัน เสมอ รักษาวัฒนธรรมประเพณีเดิมอย่างเคร่งครัด แม้ประสบเคราะห์ร้ายหรือตกทุกข์ได้ยากลำบาก แต่ใบหน้าของเขายังมีแววแห่งความชื่นบาน”^๕ แต่ปัญหาที่พบในสังคมไทย และสังคมกัมพูชานั้นเป็นดินแดนที่เก็บอารยธรรมบนแผ่นดินไว้มากมายอย่างความใหญ่โตมหึมา จึงไม่แปลกที่มีประชากรนับถือศาสนาพุทธกว่าร้อยละ ๙๕ แต่ประชาชนยังมีความเชื่อตามชาวเขมรโบราณที่มีความเชื่อในอำนาจเร้นลับที่มี อยู่กับธรรมชาติ (Animism) เมื่อชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กับชาวต่างถิ่นก็อาจได้รับอิทธิพลจากความเชื่ออื่นๆ เพิ่มขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมซึ่งในเงื่อนไขของเวลาและสถานที่ต่างกัน ชาวไทยและกัมพูชาได้รับเอาความเชื่อทางศาสนาและลัทธิต่างแดนมากมายที่สำคัญ คือ ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ลัทธิขงจื้อ และลัทธิเต๋า จึงเป็นสังคมที่หลากหลายทางวัฒนธรรมที่คล้ายกับสังคมอื่นในเอเชีย มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ทำให้ประเพณีปฏิบัติต่างๆ ของประชาชนชาวไทยและกัมพูชาสอดคล้องใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก

ปัญหาความหลากหลายทางวัฒนธรรมทำให้คนไทยและกัมพูชาทำให้คนรุ่นหลังถือการปฏิบัติอย่างไม่เป็นเอกลักษณ์ของชาตินั้นๆ เช่นประเพณี ค่านิยม เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ทำให้จิตใจของคนรุ่นใหม่มีความคิดที่หลากหลาย จนลืमारยธรรมเก่าของชาติไป เช่นในยุคอดีตประชาชนหนุ่มสาวและเด็กจะร่วมแรงช่วยเหลือจัดการงานอย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้ จะมีงานบุญประเพณีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาตามจันทรคติ เช่นวันหยุดราชการ ได้แก่ วันมาฆบูชา, วันปีใหม่ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้การอยู่ร่วมกันในสังคม หรือการปฏิสัมพันธ์ต่อกันในสังคมระหว่างประเทศ เพราะสามารถนำมาซึ่งการแสดงออกเป็นพฤติกรรมต่างๆ ได้ทั้งเป็นไปในทิศทางที่ดี การแสดงปฏิภิกิริยานิ่งเฉย หรือมีพฤติกรรมโน้มเอียงไปในทางที่ไม่ดีก็จะส่งผลในด้านลบต่อประเทศนั้นๆ และระดับความเข้มข้นและทิศทางของทัศนคติด้านบวกหรือลบก็มีส่วนสำคัญที่จะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนหรือประเทศได้อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันไทยกับกัมพูชาได้มีความร่วมมือซึ่งช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันโดยใช้กลไกทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีโครงการและกิจกรรมเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว จากที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในสังคมไทยและสังคมกัมพูชาว่ามีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่อย่างไร และจะนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกันอย่างไรและวิถีวัฒนธรรมดังกล่าวก็ได้สืบช้อยู่ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้นๆ มานานแล้ว

^๕ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ราชอาณาจักรลาว** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๗), หน้า ๓๘.

จึงควรศึกษาและนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ยั่งยืนต่อไป จากที่กล่าวมา คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในประชาคมอาเซียน : กรณีศึกษาประเทศไทยและประเทศกัมพูชาว่ามีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในชุมชนจะนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกันได้อย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาวิถีวัฒนธรรมการเอื้ออาทรเชิงพุทธ

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษา คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความเอื้ออาทร ที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทย และประเทศกัมพูชา

๒. เพื่อศึกษาวิถีวัฒนธรรมแห่งความเอื้ออาทรของชาวพุทธในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา

๓. เพื่อศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธมาใช้ในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา

๓. วิธีการดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในประชาคมอาเซียน : กรณีศึกษาประเทศไทยและประเทศกัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ /ภาคสนาม โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารวิชาการ ตำรา และหนังสือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อเก็บข้อมูลจากผู้ทรงคุณวุฒิจากกลุ่มเป้าหมายที่เป็นข้อมูล

เชิงประจักษ์ โดยได้จัดลำดับการดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอนต่อไปนี้

๑. การเก็บข้อมูล การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ/ภาคสนาม ประกอบด้วย ข้อมูลเอกสารในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เอกสารที่เกี่ยวข้อง ทำหลักฐานอ้างอิง และจัดลำดับเนื้อหาให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน วิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูล จัดกลุ่มเนื้อหาเพื่อตอบปัญหาการวิจัย

ในส่วนของการวิจัยภาคสนาม มีการดำเนินการ ดังนี้ ศึกษารวบรวมชุดความรู้หลักการ/ความสำคัญของคำสอนทางพระพุทธศาสนา, ศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติของวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธ, จัดทำผลสรุปจากการวิจัยและประมวลองค์ความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธของชาวพุทธในประชาคมอาเซียน

๒. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ชาวพุทธในกลุ่มประเทศไทย และประเทศกัมพูชา จำนวน ๒๐ คน

๓. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก, การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) รวมทั้งการใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีในการเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น การวิเคราะห์ทางปรากฏการณ์วิทยา การวิเคราะห์จากปัญหาชุมชนที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น ทั้งนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าตามแนวทางที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มตัวอย่างในชุมชน/องค์กร

๔. การวิเคราะห์องค์ความรู้จากนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา นักสังคมวิทยา ประชาชนในชุมชน เพื่อให้เห็นชุด

ความรู้ และแนวทางปฏิบัติที่ได้จากการศึกษาในชุมชน

๕. นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากส่วนต่างๆ มาสังเคราะห์รวมกัน โดยให้ความสำคัญกับแนวทางการทำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในประชาคมอาเซียน

๖. พัฒนางานวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติในการส่งเสริมวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธแบบเอื้ออาทรของประชาคมอาเซียน

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความเอื้ออาทรที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา จากการศึกษาพบว่า หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความเอื้ออาทรที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา มีหลายหลักคำสอนซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตที่เป็นวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรต่อคนในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา ได้แก่ หลักความสุขของคฤหัสถ์ ฆราวาสธรรม ๔ ทฎฐธัมมิกัตถประโยชน์ พรหมวิหาร ๔ และสังฆควัตถุ ๔^๖ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการประยุกต์หลักคำสอนเพื่อฝังรากลงในจิตใจของคนไทยและกัมพูชาและมีวัฒนธรรมที่เป็นแกนหลักสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ซึ่งถือว่าพุทธศาสนา

เป็นที่พึงและยึดเหนี่ยวจิตใจซึ่งมีความสำคัญกับการดำเนินชีวิตแบบเอื้ออาทรในการเอื้ออาทรเป็นวิถีวัฒนธรรมแบบพุทธที่สะท้อนผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชุมชน ในการมีจิตเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ความมีน้ำใจแบ่งปัน ความห่วงใยต่อกันในสังคม ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรในหลายๆด้านและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถเป็นหลักในการพัฒนาคนในชุมชนได้ทั้งประเทศไทยและประเทศกัมพูชาให้มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ดังนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่คณะผู้วิจัยได้ยกขึ้นมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้นจะเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นแนวทางในการส่งเสริมวิถีวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรตามแนวพระพุทธศาสนาซึ่งใช้หลักการสร้างความสุขเพื่อเป็นการสังเคราะห์ด้วยหลักธรรมที่เป็นปัจจัยภายนอก เป็นการให้ การเสียสละ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ แบ่งปันเป็นการเอื้ออาทรเพื่อประโยชน์ต่างๆเพื่อนำมาใช้กับการอยู่ร่วมกันในสังคมแบบเอื้ออาทร เป็นธรรมอันเป็นที่อยู่ซึ่งมีทั้งคุณความดีและความ ผาสุก สงบร่มเย็นในใจ ดังนั้น หลักธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีวิธีการดำเนินชีวิตที่เป็นวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธ ย่อมดำรงอยู่ในธรรมที่ทุกคนในชุมชนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในฐานะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

ดังนั้น หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการเอื้ออาทรที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธไทยและกัมพูชา ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธที่ดีต่อกันภายใต้ถือ

^๖ ที่.ปา.๑๑/๒๕๗/๒๘๑.

เป็นแกนหลักสำคัญในการน้อมนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันซึ่งถือว่าเป็นวิธีการดำเนินที่ฝังลึกในจิตใจซึ่งจะส่งผลที่ดีต่อการพัฒนาแนวทางในการส่งเสริมวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรต่อกันและเพื่อให้มีการปฏิสัมพันธ์กันได้อย่างเป็นสุขทั้งประเทศไทยและกัมพูชา การเอื้ออาทรที่เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธา ในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและการเอื้ออาทรในการทำความดี เกิดความรักต่อกัน ความสามัคคีในชุมชนที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากกฎระเบียบในวิถีชีวิตของชาวพุทธไทยและกัมพูชาเป็นการเกื้อกูลได้รับความสุขทางจิตใจสานความสัมพันธ์อันดีต่อกันในชุมชน

๒. วิถีวัฒนธรรมแห่งความเอื้ออาทรของชาวพุทธในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา จากการศึกษาพบว่า วิถีวัฒนธรรมแห่งความเอื้ออาทรถือว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ วัฒนธรรมนั้นเกิดจากการเรียนรู้ การสั่งสม และการถ่ายทอดสืบต่อกันมาตลอดจนการพัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แก้ไขให้เหมาะสมกับคนและสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมในสังคมของแต่ละยุคแต่ละสมัยและวิธีการดำเนินชีวิตในขณะนั้นๆ ได้อย่างเหมาะสม วิถีวัฒนธรรมเป็นของตนเองจึงทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ มากมายวิถีวัฒนธรรมแห่งความเอื้ออาทรของชาวพุทธทั้งสองชาตินั้นจะต้องประกอบหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นเครื่องมือหรือการสื่อสารต่าง ๆ ที่แสดงออกมาจนทำให้มีวิถีชีวิตแห่งความเอื้ออาทรเกิดขึ้น และเป็นพลังกำลังในการอนุรักษ์หรือรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น ๆ ให้เกิด

ประโยชน์ในหลายๆด้าน คือ ๑) ช่วยทำให้ชีวิตมีคุณค่า ๒) ช่วยทำให้จิตใจสงบ ผ่องใส เข้าใจและยอมรับความคิดซึ่งกันและกัน ๓) ช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยดี ๔) ช่วยให้เกิดความมั่นคงทางวัฒนธรรมที่มีคุณธรรมจริยธรรมอยู่คู่กับสังคมได้อย่างมั่นคงต่อไป

ดังนั้น วิถีวัฒนธรรมถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินชีวิตของชุมชนชาวพุทธไทยและกัมพูชาที่ช่วยให้สังคมพัฒนาขึ้นโดยลำดับอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของในการปรับปรุงรับเอาหรือสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่เหมาะสมขึ้นมาใช้ถ้าวัฒนธรรมมีคุณค่าเหมาะสมก็จะสามารถช่วยให้สังคมเจริญขึ้นได้มากเป็นเงาตามตัวและตามความเหมาะสมของวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรต่อกันและการก่อให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตในสังคมได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่าในวิถีวัฒนธรรมของชาวไทยและกัมพูชามีความผูกพันกัน ตั้งแต่ในสถาบันเล็กๆเป็นบรรทัดฐานเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ตามความคิดความเชื่อปฏิบัติเพื่อความเจริญแห่งตนและสังคม โดยกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เห็นเด่นชัดคือความเชื่อมั่นในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีส่วนสร้างสรรค์สังคมที่เป็นจารีตหรือกลไกให้คนในสังคมได้ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุขที่เอื้ออาทรต่อกันในสังคม

๓. การประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธมาใช้ในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา จากการศึกษาพบว่า วิธีการประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธมาใช้ในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา จะ

แบ่งวิธีการประยุกต์ใช้ทั้งในสังคมไทยและสังคมกัมพูชา ดังนี้คือ

(๑) ประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธมาใช้ในสังคมไทยประกอบไปด้วย การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน จะเป็นการประยุกต์ใช้โดยอาศัยความเอื้ออาทรที่มีต่อกันและกัน ซึ่งมีหลักธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตแบบเอื้ออาทรทั้งสองประเทศ คือ สังคหวัตถุ ๔ ประกอบด้วย การให้ด้วยความจริงใจ การพูดจาไพเราะอ่อนหวานไม่เสียด่างทิ่มแทงใคร การทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและการวางตนอย่างเหมาะสมทั้งในยามมั่งมีและในยามเสื่อมถอยและการประยุกต์ใช้กับหน่วยงานหรือองค์กร จะใช้หลักเมตตาหรือหลักในการเอื้ออาทรเป็นส่วนมากในการประยุกต์ใช้ เพราะว่าหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรคณะสงฆ์ เมื่อจะคิด จะพูด จะทำ ก็ทำด้วยความเต็มใจและมีความตั้งใจในสิ่งที่กระทำนั้น ๆ เช่น การทอดผ้าป่า ๒ แผ่นดินของชาวพุทธไทยและชาวพุทธกัมพูชา

(๒) ประยุกต์ใช้วิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธมาใช้ในสังคมไทยประกอบไปด้วย การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันจะเป็นวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมกัมพูชาได้ เพราะมีผลต่อการอบรมจิตใจของชาวบ้าน ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนนั้น ๆ จะมีจิตใจที่เอื้ออาทรที่ประกอบด้วยหลักธรรม ๓ ประการ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การสร้างกุศลความดีทั้งหลายและการทำจิตใจให้บริสุทธิ์อยู่เสมอและการประยุกต์ใช้ความเอื้ออาทรแบบพุทธในสังคม

กัมพูชาที่เกิดขึ้นกับหน่วยงานหรือองค์กรนั้น ๆ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดในประเด็นนี้นั้นก็คือ หลักธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นถึงความเอื้ออาทรนั้นก็คือ ทานเพราะทาน การให้ การบิณฑบาต เป็นการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการบริหารงานขององค์กรต่างๆ โดยรวมเป็นการให้บุคลากรเป็นผู้ให้ ผู้เสียสละ เอื้อเฟื้อแบ่งปันของๆตนเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคน เห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว จึงทำให้สมาชิกในองค์กรเกิดความรักความสามัคคีในหมู่คณะซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเอื้ออาทรต่อกันและกันระหว่างหน่วยงานของรัฐ องค์กรคณะสงฆ์และชุมชนในหมู่บ้านนั้น ๆ

(๓) วิธีการประยุกต์ใช้ระหว่างที่มีการอยู่ร่วมกันประกอบไปด้วย การประยุกต์ใช้ในกิจกรรมทางด้านพระพุทธศาสนา สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดจนที่สุดในการใช้กิจกรรมทางด้านพระพุทธศาสนานี้ นั่นก็คือ วันสำคัญต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา คือ วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา และวันออกพรรษา เพราะว่าทั้งสองประเทศนี้นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกันรวมทั้งวิถีชีวิตทางด้านพระพุทธศาสนาและการประยุกต์ใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยว จะเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเอื้ออาทรต่อกัน ระหว่างวัด หมู่บ้าน ชุมชนร่วมทั้งสังคม เพื่อพัฒนาศักยภาพในวิถีชีวิตให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและรักษาความเป็นชุมชนวิถีพุทธให้ดำรงมั่นคงมากยิ่งขึ้น สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมที่อุดมไปด้วยสิ่งดึงดูดทางด้านคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้นพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทยและกัมพูชา เนื่องจาก ชาวไทยและชาวกัมพูชานับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน จนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมซึมซับลงในวิถีไทย กลายเป็นรากฐานวิถีชีวิตของคนไทยในทุกด้าน ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีและศีลธรรม ดังนี้

๑) วิถีชีวิตของคนไทยและกัมพูชา คนไทยกับคนกัมพูชามีวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ ได้แก่ การแสดงความเคารพ การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความกตัญญู กตเวทิต์ การไม่อาฆาตหรือมุ่งร้ายต่อผู้อื่น ความอดทนและการเป็นผู้มีอารมณ์แจ่มใส รื่นเริงเป็นต้นล้วนเป็นอิทธิพลจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นซึ่งได้หล่อหลอมให้คนไทยและกัมพูชามีลักษณะเฉพาะตัว เป็นเอกลักษณ์ของคนไทยกับกัมพูชาในท้องถิ่นยกย่องชื่นชม

๒. ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยและกัมพูชา ประเพณีวัฒนธรรมที่มาจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอยู่มากมาย เช่น การอุปสมบท ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีชักพระ เป็นต้น กล่าวได้ว่าขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามีความผูกพันกับคนไทยและกัมพูชาตั้งแต่เกิดจนตาย

๓. ศิลปกรรมไทยและกัมพูชา พระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของศิลปะแขนงต่างๆ วัดเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมไทยและกัมพูชา ทางด้านสถาปัตยกรรม เช่น รูปแบบการสร้างเจดีย์ พระปรางค์ วิหาร ที่งดงามมาก

๔. พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในไทยและกัมพูชา พระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์กลางของความเคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชน เพื่อให้คนไทยและกัมพูชาประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม นอกจากนี้ วัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมของชุมชนสร้างความสามัคคีในชุมชน

ดังนั้นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงมุ่งเน้นการพัฒนาคนไทยและกัมพูชาให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพทั้งด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต ใช้คุณธรรมและสติปัญญาในการดำเนินชีวิตเพื่อ พัฒนาคตนเองและร่วมมือร่วมใจกันพัฒนาชุมชน พัฒนาสังคม และพัฒนาชาติ บ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้ พระสงฆ์หลายท่านยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำชุมชนพัฒนาในด้านต่างๆ เช่น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดเป็นแหล่งการเรียนรู้ของสังคม ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวไทยและชาวกัมพูชาได้บวชเรียนในพระพุทธศาสนา ได้ฝึกฝน อบรมตนให้เป็นคนดี เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นบ้านกำเนิดของตนเอง

๕. สรุป

คณะผู้วิจัยได้สรุปวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรเชิงพุทธในประชาคมอาเซียน : กรณีศึกษาประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบไปด้วย ๓ วิถีวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรเชิงพุทธดังต่อไปนี้

๑. ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนไทยกับกัมพูชาโดยการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และนำไปเป็นแนวทางในการส่งเสริมการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน สร้างศรัทธาในการนับถือพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามคำสอนที่ปรากฏในคำภีร์

๒. การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในชุมชนชาวพุทธไทยและกัมพูชา ไทยและกัมพูชาได้จัดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศเพื่อนบ้าน และปฏิบัติตามวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเข้มแข็ง และสร้างความสัมพันธ์ไมตรีที่ดีต่อกัน และมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นกว่าเดิมโดยใช้มิติทางพระพุทธศาสนาโดยได้มุ่งเน้นการจัดกิจกรรมและความสัมพันธ์อันดีในพื้นที่ชายแดนให้ครอบคลุมทุกมิติ ทั้งด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต การศึกษา วัฒนธรรม การสาธารณสุข การพัฒนา การค้า เศรษฐกิจสังคม รวมทั้งด้านความมั่นคง การเชื่อมความสัมพันธ์กับประเทศกัมพูชา โดยผ่าน

ช่องทางศาสนา เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนระหว่างไทย-กัมพูชา

๓. สร้างเอกลักษณ์ในการดำเนินชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชนไทยและกัมพูชาชาวไทยและกัมพูชาจึงได้ประดิษฐ์พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อเป็น สิ่งบ่งชี้ให้เห็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และแนวทางในการประกอบสัมมาอาชีพต่าง ๆ โดยชาวบ้านและชุมชนชาวไทยกัมพูชาได้ประยุกต์ความเชื่อเดิมที่มีอยู่ จนกลายมาเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อหลายพิธีกรรม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการช่วยตัดสินใจการที่จะกระทำหรือไม่กระทำบางสิ่งบางอย่าง เช่นการประกอบพิธีกรรม การประกอบพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อเป็นการทำนายสภาพการณ์ของฝนและผลผลิตที่จะเกิดขึ้นในฤดู การทำไร่นาในปีต่อไป รวมทั้งชุมชนชาวไทยและกัมพูชายังได้มีการประกอบพิธีกรรมขอฝน เป็นพิธีที่มีฐานความเชื่อว่าจะถ้าประกอบพิธีเพื่อวิงวอนให้เทพยดาช่วยดลบันดาลให้ฝนตกก็ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเมื่อครั้งอดีต ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. ศาสนาในอาเซียน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๗.
- จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.
- เจีย แยนจอง. “คนไท” ไม่ใช่ “คนไทย” แต่เป็นเครือญาติชาติภาษา. สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘.
- จารุวรรณ ไวยเจตน์, เอกสารประกอบคำสอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๓
- ชัยณรงค์ ดันสุข. การประยุกต์และออกแบบสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงของนาฏศิลป์ไทยและกัมพูชา.วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม : ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๖๐.
- ดวงเพชร สมศรี,และคณะ. วิถีวัฒนธรรมการเอื้ออาทรของชาวพุทธในสังคมไทย. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- ทรงวิทย์ แก้วศรี. เบญจศิลป์ เบญจธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๐.เนตร์พัฒนา ยาวีราช, ภาวะผู้นำและผู้นำเชิงกลยุทธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรส, ๒๕๕๐.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ราชอาณาจักรลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๗.
- พระกวีรญาณ (จ่านงค์ ชุตินฺธโร)(ผู้แปล). พุทธประวัติในลังกา. โดย Walpola Rahula Ph.D. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชาช่าง จำกัด, มปป.๒๕๕๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระครูอาทรปริยัตยานุกิจ. “การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ ในการบริหารงานบุคลากรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.(บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,๒๕๕๕
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. ผู้นำทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธ์, ๒๕๕๖.
- อุดม เขยกิจวงศ์. วัฒนธรรมขอมกับความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา, กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๒.
- อาณัติ อนันตภาค. ประวัติศาสตร์กัมพูชา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยิปซีกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๘.

